

SOCIJALNA KOMPETENCIJA I ANTISOCIJALNO PONAŠANJE SLIJEPIH UČENIKA I UČENIKA TIPIČNOG RAZVOJA

IVANA ZEČEVIĆ, BOJANA MASTILO, ANDRIJANA BAKOČ, GORICA VUKSANOVIĆ,
OLIVERA KALAJDŽIĆ, RANKA PERUĆICA

Medicinski fakultet u Foči, Univerzitet u Istočnom Sarajevu, Bosna i Hercegovina, kontakt: ivana8898@hotmail.com

Primljeno: 08.04.2016.
Prihvaćeno: 30.01.2018.

Izvorni znanstveni rad
UDK 316.624.2-056.262

Sažetak: Socijalna kompetencija podrazumijeva sposobnost postizanja vlastitih ciljeva, uz istovremeno održavanje pozitivnih odnosa s drugima. Kod osoba s oštećenjem vida njezin značaj ogleda se u razvoju pozitivnog self-koncepta, višeg samopoštovanja, asertivnijeg ponašanja i sposobnosti prihvaćanja svog oštećenja. Cilj istraživanja bio je ispitati razvijenost socijalne kompetencije i prisutnost antisocijalnog ponašanja slijepih učenika i učenika tipičnog razvoja te njihovu međusobnu povezanost, kao i povezanost ovih varijabli sa spolom i dobi učenika. U istraživanju je sudjelovalo 60-ero učenika u dobi od 12–17 godina: 30 slijepih učenika i 30 učenika bez oštećenja vida. Procjena socijalne kompetencije i antisocijalnog ponašanja provedena je korištenjem Skale za procjenu socijalnog ponašanja u školi (School Social Behavior Scales; Merrell, 2002). Rezultati pokazuju da postoji razlika u razvijenosti socijalne kompetencije među dvjema skupinama učenika u korist učenika bez oštećenja vida, dok glede ispoljavanja antisocijalnog ponašanja nisu utvrđene razlike. Djevojčice su socijalno kompetentnije i ispoljavaju manje antisocijalnog ponašanja u odnosu na dječake u objema skupinama učenika, dok razlika s obzirom na dob nije utvrđena. Utvrđena je značajna negativna korelacija između socijalne kompetencije i antisocijalnog ponašanja u objema skupinama učenika. Dobiveni rezultati upućuju na potrebu što ranijeg prepoznavanja i praćenja mogućih poteškoća te kreiranje i provođenje odgovarajućih intervencija.

Ključne riječi: socijalna kompetencija, antisocijalno ponašanje, slijepi učenici

UVOD

Socijalna kompetencija

Interes za proučavanje socijalne kompetencije kontinuirano raste od sedamdesetih godina naovamo, ali još uvijek ne postoji široko prihvaćena definicija ovog pojma: različiti autori različito definiraju socijalnu kompetenciju (Žunić-Pavlović i sur., 2009). Socijalna kompetencija predstavlja kompleksan, multidimenzionalan koncept; ona je temelj na kojem se grade socijalni odnosi i na kojima pojedinac razvija percepciju vlastite osobnosti u socijalnom kontekstu (Hargie i Dickson, 2004, prema Milovanović, 2012). Socijalna kompetencija definira se i kao sposobnost razumijevanja tuđih i vlastitih osjećaja, misli i ponašanja ljudi u interpersonalnim situacijama, kao i odgovarajućeg ponašanja koje se temelji na tom razumijevanju (Marlow, 1986, prema Mlinarević i Thomas, 2010). Socijalna

kompetencija kod djece odnosi se na njihovu sposobnost da uspostave pozitivne socijalne odnose s članovima obitelji, vršnjacima i učiteljima (Raver i Zigler, 1997). Rubin i Krasnorova (1992) definiraju socijalnu kompetenciju kao sposobnost postizanja vlastitih ciljeva uz istovremeno održavanje pozitivnih odnosa s drugima. Socijalno kompetentnu osobu karakteriziraju socijalno prihvatljiva ponašanja koja joj omogućuju ostvarivanje konstruktivne socijalne interakcije poput uspostavljanja kontakata s drugim osobama, razumijevanja perspektive drugog, poštovanja pravila, uključivanja u grupu (Milovanović, 2012). Nedovoljni kontakti i nedostatak iskustava u komunikaciji s odraslim osobama i drugom djecom utječu na smanjenje socijalne kompetencije djece s teškoćama u razvoju (Vujačić, 2006). Poticanje razvoja socijalne kompetencije u školama pridonosi smanjenju učestalosti ispoljavanja neprilagođenog ponašanja, poboljšanju kvali-

tete odnosa s vršnjacima i odraslima, a uočena je i pozitivna povezanost s akademskim postignućem (Markuš, 2010).

Socijalne vještine

Neki autori poistovjećuju socijalnu kompetenciju i socijalne vještine, ali mnogi se slažu kako su to dva različita, iako povezana, pojma. U odnosu na socijalnu kompetenciju socijalne vještine predstavljaju uži pojam, tj. pojedinačne socijalne aktivnosti koje omogućuju osobi da korektno realizira neki socijalni zadatak (Mc Fall, 1982, prema Lund i Merrell, 2001). Socijalne vještine definiraju se i kao socijalno prihvatljiva, naučena ponašanja koja omogućuju pojedincu da ostvaruje interakciju s drugima na način koji dovodi do pozitivnih i izbjegavanja negativnih reakcija (Gresham, 1986., prema Spasenović i Mirkov, 2007). Razvijene socijalne vještine omogućuju uspješno funkcioniranje u socijalnoj sredini, bolju komunikaciju s drugima, pružaju mogućnost ljudima da znaju što treba reći i kako se ponašati u različitim situacijama, kako se uspješno nositi sa zahtjevima i izazovima u životu te također daju osobi mogućnost da na zadovoljavajući način ispunjava društvena očekivanja (Buljubašić-Kuzmanović i Botić 2012; Corn i sur., 2007, prema Bilić-Prečić i sur. 2010; Ilić, 2012). Smatra se da je osoba socijalno vješta ukoliko zadovoljava svoje potrebe i želje te ostvaruje prava bez ograničavanja zadovoljavanja sličnih potreba i želja te ostvarivanja prava drugih osoba (Phillips, 1985, prema Žižak, 2003). Sva djeca nisu socijalno kompetentna, odnosno neka imaju nedovoljno razvijene socijalne vještine, što se onda negativno odražava na njihove odnose s vršnjacima i na uspješno funkcioniranje u socijalnom kontekstu u kasnijim godinama. Stoga imajući u vidu važnost socijalnih vještina, potrebno je što ranije identificirati njihov mogući deficit i otpočeti odgovarajući trening (Spasenović, 2007).

Socijalna kompetencija osoba oštećenog vida

Istraživanja su pokazala, a i stručnjaci su prepoznali, da osobe s oštećenjem vida često imaju nedostatak socijalne kompetencije. Međutim ističe se da je za osobe s oštećenjem vida baš socijalna kompetencija ključna komponenta za razvoj

pozitivnog selfkoncepta, višeg samopoštovanja, asertivnijeg ponašanja i prihvaćanja vlastitog oštećenja. Također naglašava se da učenje socijalnih vještina mora biti integralni dio učenja i rehabilitacije osoba s oštećenjem vida kako bi se povećala njihova socijalna kompetencija (Wagner, 2004). Nedostatak vida i vidnih stimulacija sprečava razvoj socijalnih vještina koje su važan segment, kao i preduvjet razvoja socijalne kompetencije. Stoga slijepa i slabovidna djeca koja ne postignu kompetencije u skladu sa svojim uzrastom i razviju pogrešna socijalna ponašanja često imaju teškoće u interakciji sa širom socijalnom okolinom (Runjić i Bilić-Prečić, 2009). Da bi osobe s oštećenjem vida mogle izražavati socijalno kompetentna ponašanja, trebaju imati pozitivno mišljenje o sebi. Također, trebaju imati jasnu percepciju i razumijevanje svog vidnog oštećenja, osjećaj kontrole nad okolinom te dovoljno socijalnih iskustava, kao i realistično razumijevanje vlastitih mogućnosti i ograničenja (Bilić-Prečić, 2007).

Socijalne vještine osoba oštećenog vida

Proces razvoja socijalnih vještina osoba oštećenog vida trajan je proces. Tijekom ovog procesa ove osobe moraju se služiti svim preostalim osjetilima za ostvarenje socijalnih postignuća, kao i mogućnostima uvježbavanja socijalno prihvatljivih ponašanja i vještina u prirodnom kontekstu (Runjić i Bilić-Prečić, 2009). Na usvajanje socijalnih vještina, osim karakteristika povezanih izravno s oštećenjem vida, negativan utjecaj može imati nemogućnost imitacije ponašanja i rijetko ostvarivanje interakcija s vršnjacima tipičnog razvoja, što sve zajedno dovodi do nerazvijenosti socijalnih vještina kod ovih osoba (Anđelković, 2014). Nerazvijenost socijalnih vještina kod osoba s oštećenjem vida za posljedicu ima neuspješno funkcioniranje u socijalnoj sredini, neadekvatne odnose s vršnjacima, njihovu socijalnu izolaciju, nisku razinu samopoštovanja i samopouzdanja (Salleh i Zainal, 2010; Vučinić, 2014). Razvoj efektivnih socijalnih vještina od ključne je važnosti za djecu oštećenog vida; ona trebaju savladati i usvojiti širok repertoar socijalnih vještina kako bi ostvarila komunikaciju s vršnjacima, održala interakciju i bila socijalno neovisna (Celeste, 2007). Potrebno je ovu populaciju naučiti ne samo konkretnim soci-

jalnim vještinama, nego i kognitivnim strategijama za primjenu naučenih socijalnih vještina u realnim životnim situacijama (Young-il, 2003). Ukoliko bi adolescenti s vizualnim oštećenjem imali dobro okruženje, mogli bi imati i kvalitetne društvene interakcije (George i Duguet, 2006). Isto tako, usavršavanje socijalnih vještina može pomoći adolescentima oštećenog vida u savladavanju socijalnih kompetencija u nepovoljnom društvenom okruženju (Young-il, 2003). Istraživanja ukazuju na to da smanjenje neprikladnih ponašanja, podizanje razine odgovarajućih i smislenih povratnih informacija i pružanje više mogućnosti za interakciju, može pridonijeti dostizanju visoke razine socijalnih vještina djece oštećenog vida (Jindal-Snape, 2004).

Problemi u ponašanju kod osoba oštećenog vida

Nepoželjna ponašanja mogu se javiti kao izravna ili neizravna posljedica oštećenja vida. Naime, dijete oštećenog vida ne može niti kontrolirati svoju okolinu, niti imitacijom drugih usvajati adekvatne oblike ponašanja (Pinoza-Kukurin, 1989). Stoga, nedostatak kontakta očima, nemogućnost vizualnog praćenja reakcija na svoju neverbalnu aktivnost i njezinog usklađivanja s kontekstualnim zahtjevima, vršnjaci tipičnog razvoja mogu tumačiti kao neadekvatno socijalno ponašanje slijepog djeteta (Vučinić i sur., 2013). Među uzrocima nepoželjnih ponašanja nalaze se i faktori na strani specijalizirane obrazovne ustanove. Nerijetko se učenici oštećenog vida odvajaju od obitelji tijekom školovanja, što kod određenog broja njih izaziva emocionalne probleme (Oberman-Babić i Pinoza-Kukurin, 1991). S druge strane, teškoće uspostavljanja adekvatnog kontakta s okolinom i razumijevanja svijeta oko sebe mogu dovesti do ispoljavanja ili intenziviranja bihevioralnih i emocionalnih problema (Gligorović i Buha, 2013). Stereotipna ponašanja kod slijepe djece mogu smanjiti njihovu osobnu učinkovitost i mogućnosti socijalne integracije (Salleh i Zainal, 2010). Kod djece oštećenog vida problemi u ponašanju mogu biti i posljedica temeljne nesigurnosti i stalnog straha od odbacivanja (Grbović, 2011). Visoka učestalost anksioznosti kod djece oštećenog vida može se pripisati uvjetima sredine i rizicima kojima su izložena zbog psihosocijalnih efekata oštećenja vida (Bakla i sur.,

2011). Djeca i mladi oštećenog vida pod većim su rizikom razvoja niskog samopoštovanja nego njihovi vršnjaci bez oštećenja i skloniji su depresivnom ponašanju (Sachs i sur., 2011). Kod djece oštećenog vida često se manifestiraju nepoželjni oblici ponašanja u vidu plašljivosti, uznemirenosti, povučенosti, agresivnosti, hiperaktivnosti, depresivnosti, smanjene inicijativnosti i komunikativnosti (Poljan, 2007, prema Nenadić, 2007). Kao najčešći problemi u ponašanju djece oštećenog vida navode se povučенost, hiperaktivnost, razdražljivost, agresivnost (Sharma i sur., 2002). Kod djece oštećenog vida češće se javljaju problemi koji se mogu klasificirati u skupine eksternaliziranih, odnosno internaliziranih ponašanja nego kod djece tipičnog razvoja (Grbović, 2011). Može se zaključiti da djeca s vizualnim oštećenjem imaju značajan rizik od razvoja problema na socijalnom polju u odnosu na djecu tipičnog razvoja.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Cilj istraživanja

Cilj ovog istraživanja bio je utvrditi postoje li razlike u razvijenosti socijalne kompetencije i antisocijalnog ponašanja između slijepih učenika i učenika bez oštećenja vida. Istraživanje ima za cilj i ispitati povezanost socijalne kompetencije i antisocijalnog ponašanja sa spolom i uzrastom kod obiju grupa učenika, kao i utvrditi kakva je povezanost između socijalne kompetencije i antisocijalnog ponašanja u objema skupinama učenika.

Hipoteze

- H1:** Slijepi učenici ispoljavaju nižu razinu socijalne kompetencije i višu razinu antisocijalnog ponašanja u odnosu na učenike tipičnog razvoja.
- H2:** Djevojčice su socijalno kompetentnije od dječaka i ispoljavaju manje antisocijalnog ponašanja u objema skupinama učenika.
- H3:** Stariji učenici socijalno su kompetentniji od mlađih učenika i ispoljavaju manje antisocijalnog ponašanja, u objema skupinama učenika.
- H4:** Kod obiju skupina učenika postoji negativna povezanost između socijalne kompetencije i antisocijalnog ponašanja.

Uzorak učenika

Istraživanjem je obuhvaćeno ukupno 60 sudionika – 30 slijepih učenika i 30 učenika tipičnog razvoja, izjednačenih po dobi i spolu. Kriteriji za uključivanje učenika u eksperimentalnu skupinu bili su da učenik pripada kategoriji oštećenja vida unutar sljepoće te da ima uredan intelektualni status. Analizom medicinske dokumentacije dobiveni su podaci o oštećenju vida učenika, tj. izdvojeni su oni koji prema medicinskim nalazima pripadaju nekoj od triju kategorija sljepoće. Kriteriji za isključivanje odnosili su se na prisutnost neuroloških, psihijatrijskih odnosno kombiniranih smetnji. Izvršena je analiza pedagoško-psihološke dokumentacije škole radi uvida u neurološki, psihološki i intelektualni status učenika i formiranja uzorka slijepe djece bez dodatnih teškoća. Slijepi učenici polaznici su posebne škole za učenike s oštećenjem vida.

Ispitivanjem su obuhvaćeni učenici u dobi od 12 do 17 godina, podijeljeni na mlađu (12-14 godina) i stariju dobnu skupinu (15-17 godina). U ukupnom uzorku bilo je više učenika koji pripadaju mlađoj dobnoj skupini (N=38) u odnosu na stariju (N=22). Prosječna je starost učenika 14,61 godina (Tablica 1).

Tablica 1. *Struktura uzorka u odnosu na dob učenika*

Učenici	Dobna skupina	N
Slijepi učenici	12-14 godina	19
	15-17 godina	11
Učenici tipičnog razvoja	12-14 godina	19
	15-17 godina	11
Ukupno		60

Analiza strukture uzorka prema spolu pokazala je da u ukupnom uzorku ima nešto više učenika ženskog spola (N=32) u odnosu na učenike muškog spola (N=28). U skupini slijepih učenika, kao i u skupini učenika tipičnog razvoja (Tablica 2), bilo je više djevojčica (N=16) nego dječaka (N=14).

Tablica 2. *Struktura uzorka prema spolu*

Učenici	Spol	N
Slijepi učenici	Muški	14
	Ženski	16
Učenici tipičnog razvoja	Muški	14
	Ženski	16
Ukupno		60

Mjerni instrument

Radi dobivanja potpunog uvida u socijalno ponašanje učenika u našem istraživanju korištena je Skala socijalnog ponašanja u školi (School Social Behavior Scales, Second Edition, Merrell, 2002). Instrument je normiran za uzrast od 5 do 18 godina, odnosno obuhvaća sve uzraste od predškolskog, preko osnovnoškolskog uzrasta, do završetka srednje škole. Ova je skala praktična i jednostavna za upotrebu. Namijenjena je učiteljima koji procjenjuju socijalno i antisocijalno ponašanje učenika na skali Likertova tipa od pet stupnjeva. Učestalost ispoljavanja određenog ponašanja ocjenjuje se od 1 (nikada) do 5 (često). Instrument sadrži 64 čestice koje su ravnomjerno podijeljene u dvije skale: Skala za procjenu socijalne kompetencije i Skala za procjenu antisocijalnog ponašanja učenika. Skala socijalne kompetencije obuhvaća čestice koji opisuju pozitivne socijalne vještine i osobine koje su karakteristične za dobro prilagođene i socijalno vješte učenike. U okviru skale socijalne kompetencije postoje 3 subskele: Odnosi s vršnjacima, Upravljanje vlastitim ponašanjem i Akademsko ponašanje. Subskala Odnosi s vršnjacima sadrži 14 čestica, pa je moguć rezultat od maksimalnog 70 do minimalnog 14. Određuju je čestice kao što su suradnja i interakcija s drugima, prijateljstvo, pružanje pomoći i sl. Subskala Upravljanje vlastitim ponašanjem sadrži 10 čestica, gdje je maksimalan rezultat 50, a minimalan 10. Ovu subskalu čine čestice kojima se opisuje sposobnost samokontrole i usklađivanja ponašanja s određenim pravilima. Treću subskalu čini 8 čestica koje se odnose na točnost, marljivost, samostalnost u izvršavanju školskih obaveza kao i odgovarajuću komunikaciju s nastavnikom. Skala antisocijalnog ponašanja sastavljena je od čestica koje opisuju probleme u ponašanju koji mogu ugroziti socijalizaciju, ponašanja koja su destruktivna ili ugrožavajuća za druge ljude i koja mogu proizvesti negativne socijalne ishode. Skala obuhvaća 3 subskele: Hostilno/Iritabilno, Antisocijalno/Agresivno i Drsko/ometajuće ponašanje. Subskala Hostilno/Iritabilno ponašanje sadrži 14 čestica kojima se ispituje prisutnost impluzivnih, neprijateljskih reakcija, kao i osobine poput hvalisavosti, stalnih pritužbi, potrebe da se bude u centru pažnje. Subskala Antisocijalno/Agresivno ponašanje ima 10 čestica, a njihov sadržaj odnosi se na ispoljavanje agresivnosti, kao i nepoštovanje prema učeni-

cima i nastavnicima, dok treća subskala ima 8 čestica koje ispituju prisutnost ometanja rada nastavnika i učenika, uz lošu kontrolu vlastitog ponašanja.

Subskale i cjelokupna Skala socijalne kompetencije, kao i antisocijalnog ponašanja, na našem uzorku pokazuju vrlo dobru pouzdanost i unutarnju konzistenciju izraženu Cronbachovim α koeficijentom pouzdanosti, koji se kreće u rasponu od 0,808 do 0,961 (Tablica 3).

Tablica 3. Koeficijent pouzdanosti za subskale/skale

Subskala/Skala	Cronbachov Alpha koeficijent
Odnosi s vršnjacima	0,859
Upravljanje vlastitim ponašanjem	0,839
Akademsko ponašanje	0,808
Socijalna kompetencija – ukupno	0,961
Hostilno/iritabilno ponašanje	0,872
Antisocijalno/agresivno ponašanje	0,824
Drsko/ometajuće ponašanje	0,852
Antisocijalno ponašanje – ukupno	0,958

Podaci o sociodemografskim obilježjima učenika (spol, dob) dobiveni su sociodemografskim upitnikom kreiranim za ovo istraživanje. Skalu su ispunjavali oni razredni nastavnici koji su poznavali učenike i radili s njima minimalno 3 mjeseca, i koji su, dakle, bili upoznati s njihovim ponašanjem u školskom kontekstu.

Istraživanje je provedeno u JU Centru za slijepu i slabovidu djecu i mladež u Sarajevu i JU Centru za djecu i omladinu sa smetnjama u razvoju “Budućnost” - Derventa, kao i u Osnovnoj školi “Sveti Sava” i Srednjoškolskom centru, na području općine Foča. Istraživanje je obavljeno u razdoblju od studenog 2014. godine do veljače 2015. godine.

Obrada podataka

Razlike u razvijenosti socijalne kompetencije i antisocijalnom ponašanju između slijepih učenika

i učenika tipičnog razvoja ispitane su primjenom χ^2 -kvadrat testa. Razlike među skupinama učenika na subskalama Socijalne kompetencije i subskalama Antisocijalnog ponašanja ispitane su korištenjem t- testa. Primjenom t- testa ispitane su i razlike u razvijenosti socijalne kompetencije i antisocijalnom ponašanju u odnosu na spol i dob učenika. Izračunavanjem Pearsonovog koeficijenta korelacije ispitali smo povezanost socijalne kompetencije i antisocijalnog ponašanja kod obiju skupina učenika.

Analizom vrijednosti Kolmogorov-Smirnovog testa utvrđeno je da dobivene distribucije (primijenjenih skala i subskala) statistički značajno ne odstupaju od normalne (p vrijednosti na svim varijablama veće su od 0,01).

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Rezultati na Skali socijalne kompetencije pokazuju da postoji značajna razlika između dviju grupa učenika u odnosu na razvijenost socijalne kompetencije ($\chi^2=11,832$; $p=0,008$), pri čemu značajno veći broj učenika tipičnog razvoja ima visoku razinu socijalne kompetencije u odnosu na skupinu slijepih učenika. Uz to, niti jedan učenik tipičnog razvoja ne pokazuje rizičnu ili visokorizičnu razinu socijalne kompetencije, za razliku od dva učenika iz skupine slijepih. Najveći broj slijepih učenika (N=24) pokazao je prosječan nivo socijalne kompetencije (Tablica 4).

Rezultati pokazuju da na svim subskalama Socijalne kompetencije postoji značajna razlika između slijepih učenika i učenika tipičnog razvoja. Na subskali Odnosi s vršnjacima pokazalo se da učenici tipičnog razvoja uspostavljaju značajno bolje odnose s vršnjacima (AS=60.10), nego njihovi slijepi vršnjaci (AS=50.50).

Također učenici tipičnog razvoja značajno bolje upravljaju vlastitim ponašanjem, tj. pokazuju bolju samokontrolu (AS= 44.36) od slijepih učenika (38.06).

Tablica 4. Razlike između slijepih učenika i učenika tipičnog razvoja u razvijenosti socijalne kompetencije

Skala	Razina socijalne kompetencije	Slijepi učenici	Učenici tipičnog razvoja	N ukupno	χ^2	p
Socijalna kompetencija (ukupni rezultat)	Visokofunkcionalni	4	16	20		
	Prosječni	24	14	38		
	Rizični	1	0	1	11.832	0.008
	Visokorizični	1	0	1		

Značajna razlika između dviju skupina učenika pokazala se i u rezultatima na subskali Akademska ponašanje: učenici tipičnog razvoja postigli su bolje rezultate (AS= 34.76) u odnosu na slijepe učenike (AS=29.30) (Tablica 5).

Rezultati (Tablica 6) pokazuju da među dvjema skupinama učenika nema značajne razlike u ispoljavanju antisocijalnog ponašanja. Većina učenika iz ukupnog uzorka ne ispoljava rizičnu ili visoko rizičnu razinu antisocijalnog ponašanja. Najveći broj slijepih učenika, kao i učenika tipičnog razvoja, svrstan je u kategoriju prosječnih rezultata, tj. ne ispoljavaju ili rijetko kada ispoljavaju problematično ponašanje.

Iz Tablice 7 vidljivo je da između slijepih i učenika tipičnog razvoja nema značajnih razlika u rezultatima ni na jednoj od triju subskala Antisocijalnog ponašanja: Antisocijalno/Agresivno ponašanje, Hostilno/Iritabilno ponašanje, Drsko/Ometajuće ponašanje.

Kod obiju skupina učenika (Tablica 8) uočena je značajna razlika ($t = -3.007$; $p = 0.004$) u srednjim vrijednostima socijalne kompetencije s obzirom na spol, pri čemu su djevojčice pokazale značajno višu razinu socijalne kompetencije (AS=135.62) u odnosu na dječake (AS=120.28). Značajna razlika utvrđena je i u pogledu antisocijalnog ponašanja ($t = 2.795$; $p = 0.007$), pri čemu su djevojčice pokazale značajno nižu razinu antisocijalnog ponašanja (AS=41.15) u odnosu na dječake u objema skupinama učenika (AS=51.39). Dakle kod obiju skupina učenika utvrđene su razlike s obzirom na spol kako u razvijenosti socijalne kompetencije tako i u ispoljavanju problema u ponašanju.

Ni u jednoj skupini nije utvrđena značajna razlika u srednjim vrijednostima socijalne kompetencije i antisocijalnog ponašanja s obzirom na dob učenika (Tablica 9). Iako su stariji učenici u odnosu na mlađe pokazali višu razinu socijalne kompetencije i nižu razinu antisocijalnog ponašanja, razlika između učenika različite dobi nije statistički značajna.

Tablica 5. Razlike u rezultatima slijepih učenika i učenika tipičnog razvoja na subskalama Socijalne kompetencije

Subskala socijalne kompetencije	Skupina učenika	N	AS	SD	t	df	p
Odnosi s vršnjacima	Slijepi učenici	30	50.50	8.22	-4.528	58	.000
	Učenici tipičnog razvoja	30	60.10	8.19			
Upravljanje vlastitim ponašanjem	Slijepi učenici	30	38.06	6.21	-4.451	58	.000
	Učenici tipičnog razvoja	30	44.36	4.62			
Akademska ponašanje	Slijepi učenici	30	29.30	6.09	-4.011	58	.000
	Učenici tipičnog razvoja	30	34.76	4.31			

Tablica 6. Razlike između slijepih učenika i učenika tipičnog razvoja u razini ispoljavanja antisocijalnog ponašanja

Skala	Razina antisocijalnog ponašanja	Slijepi učenici	Učenici tipičnog razvoja	N ukupno	χ^2	p
Antisocijalno ponašanje	Prosječni	28	29	57	1.018	0.601
	Rizični	1	1	2		
	Visokorizični	1	0	1		

Tablica 7. Razlike u rezultatima slijepih učenika i učenika tipičnog razvoja na subskalama Antisocijalnog ponašanja

Subskala antisocijalnog ponašanja	Skupina učenika	N	AS	SD	t	df	p
Iritabilno ponašanje	Slijepi učenici	30	22.46	7.38	1.022	58	.311
	Učenici tipičnog razvoja	30	20.66	6.19			
Agresivno ponašanje	Slijepi učenici	30	13.23	5.50	1.063	58	.292
	Učenici tipičnog razvoja	30	12.00	3.18			
Ometajuće ponašanje	Slijepi učenici	30	12.16	5.02	.708	58	.482
	Učenici tipičnog razvoja	30	11.36	3.61			

Tablica 8. Razlike u razvijenosti socijalne kompetencije i antisocijalnom ponašanju s obzirom na spol

Skale	Spol	N	AS	SD	t	df	p
Socijalna kompetencija	Muški	28	120.28	20.18	-3.007	58	0.004
	Ženski	32	135.62	19.29			
Antisocijalno ponašanje	Muški	28	51.39	16.58	2.795	58	0.007
	Ženski	32	41.15	11.62			

Tablica 9. Razlike u razvijenosti socijalne kompetencije i antisocijalnom ponašanju u odnosu na dob

Skale	Dobna grupa	N	AS	SD	t	df	p
Socijalna kompetencija	12-14 godina	38	125.02	23.08	-1.693	58	0.096
	15-17godina	22	134.40	15.61			
Antisocijalno ponašanje	12-14 godina	38	47.31	15.56	0.941	58	0.351
	15-17godina	22	43.54	13.83			

Tablica 10. Povezanost socijalne kompetencije i antisocijalnog ponašanja kod slijepih učenika i učenika tipičnog razvoja

Učenici		Socijalna kompetencija	Antisocijalno ponašanje
Slijepi učenici	Socijalna kompetencija (ukupan rezultat)	1	-0.716** 0.001
	Antisocijalno ponašanje (ukupan rezultat)	-0,716** 0.001	1
Učenici tipičnog razvoja	Socijalna kompetencija (ukupan rezultat)	1	-0.493** 0.006
	Antisocijalno ponašanje (ukupan rezultat)	-0.493** 0.006	1

Pearsonov koeficijent korelacije (r) pokazuje da u obje skupine učenika postoji značajna negativna povezanost između socijalne kompetencije i antisocijalnog ponašanja koja je značajno jače izražena u skupini slijepih učenika u odnosu na skupinu učenika tipičnog razvoja (Tablica 10).

RASPRAVA

Korištenjem Skale socijalnog ponašanja u školi za procjenu socijalne kompetencije i antisocijalnog ponašanja slijepih učenika i učenika tipičnog razvoja, pokazalo se da, prema procjeni nastavnika, među dvjema skupinama postoji značajna razlika u razvijenosti socijalne kompetencije, ali ne i u ispoljavanju antisocijalnog ponašanja. Rezultati pokazuju da učenici tipičnog razvoja, u odnosu na slijepu učenike, postižu značajno bolje rezultate kako na cjelokupnoj Skali socijalne kompetencije, tako i u okviru njezinih subskala, odnosno, da su učenici tipičnog razvoja socijalno kompetentniji od slijepih. Učenici tipičnog razvoja znatno bolje uspostavljaju odnose s vršnjacima, znatno bolje

upravljaju vlastitim ponašanjem i imaju bolje rezultate u izvršavanju školskih zadataka u odnosu na slijepu učenike.

U području antisocijalnih ponašanja nisu utvrđene značajne razlike između slijepih učenika i učenika tipičnog razvoja. Nastavnici učenika iz obiju skupina procijenili su da oni ne ispoljavaju ili rijetko ispoljavaju iritabilno, agresivno i ometajuće ponašanje. Rezultati potvrđuju prvu hipotezu glede socijalne kompetencije, te odbacuju hipotezu glede antisocijalnog ponašanja.

Grbović (2011) je istražujući socijalne vještine djece oštećenog vida koja pohađaju posebne škole, došla do rezultata sličnih našima. Utvrdila je da je socijalna kompetentnost djece s oštećenjem vida na nižoj, a antisocijalno ponašanje na višoj razini u usporedbi s onima kod djece tipičnog razvoja. Također, utvrdila je da su impulzivna, hostilna, drska i ometajuća ponašanja podjednako prisutna u skupini djece oštećenog vida, dok je ispoljavanje fizičke i verbalne agresije i nepoštovanja prema drugima i školskom inventaru značajno manje bilo

izraženo u odnosu na druge ispitivane probleme u socijalnom ponašanju djece s oštećenjem vida. Kordestani i sur. (2014) također su utvrdili da su djeca bez oštećenja vida imala bolje socijalne vještine, bolje socijalno ponašanje u odnosu na slijepu i slabovidnu djecu. Grbović, (2011) navodi da se često odnosi sa vršnjacima ističu kao najugroženije područje razvoja učenika oštećenog vida bez obzira na uzrast. Bilić-Prcić i Runjić (2009) navode da učitelji često imaju niža socijalna očekivanja prema učenicima oštećenog vida i da okolina pred ove učenike postavlja manje zahtjeve u socijalnim postignućima, što rezultira negativnim ishodima u ovom području. Međutim, pokazalo se da učenici s oštećenjem vida koji se školuju u redovnim školama postižu više rezultate u svim ispitivanim domenama socijalno kompetentnog ponašanja i pokazuju značajno manje problema u ponašanju u odnosu na one koji pohađaju posebne škole (Bilić-Prcić, 2007; Metsiou i sur., 2011). Istraživanje Van Hasselta i sur., (1986) pokazalo je da adolescenti oštećenog vida u školama internatskog tipa prema procjeni roditelja, učitelja i same djece ispoljavaju više disfunkcija na socijalnom planu u odnosu na djecu oštećenog vida u redovnoj školi, kao i u odnosu na djecu tipičnog razvoja, što je u skladu s našim nalazima. Kasomo (2012) ovo objašnjava činjenicom da učitelji i učenici u redovnim školama posvećuju posebnu pažnju malom broju učenika s oštećenjem vida, dok u posebnim školama to nije moguće, jer svi imaju slične probleme. Isto tako on ukazuje na to da slijepa djeca koja pohađaju redovne škole imaju pozitivniju sliku o sebi od djece u posebnim školama. Pinoza-Kukurin (1989) utvrdila je da učenici oštećenog vida koji pohađaju posebne škole ispoljavaju nepoželjna ponašanja poput odsutnosti samokontrole, otpora autoritetu, neodgovornosti prema radu, hiperaktivnosti, agresivnog ponašanja i skretanja pažnje na sebe. Međutim, rezultati do kojih su došli Buhrov i sur. (1998) i Grbović i sur. (2011) pokazuju da, prema procjeni nastavnika i roditelja, većina slijepih učenika koji pohađaju redovne škole imaju slične socijalne vještine kao i učenici koji vide. S druge strane, Grbović i sur. (2011) pronalaze višu razinu hostile-iritabilnih ponašanja u skupini djece tipičnog razvoja, dok učenici s oštećenjem vida rjeđe ispoljavaju impulzivna, neprijateljska, brzopleta reagiranja, hvalisavost i potrebu da budu u centru pažnje.

Utvrđena je značajna razlika u razvijenosti socijalne kompetencije i ispoljavanju antisocijalnog ponašanja s obzirom na spol u korist djevojčica, što potvrđuje našu drugu hipotezu. Naime, nastavnici su djevojčice procijenili kao socijalno kompetentnije od dječaka, a utvrđeno je i da ispoljavaju nižu razinu antisocijalnog ponašanja. Ovi nalazi u skladu su s rezultatima istraživanja koje su proveli Buhrov i sur. (1998) i Grbović (2011) koji pokazuju da su učenice oštećena vida uspješnije u području socijalnih vještina, a da se kod dječaka oštećenog vida češće javljaju problemi u ponašanju. S druge strane rezultati nekih drugih istraživanja u suprotnosti su s našima. Sharma i sur. (2002) utvrdili su da između dječaka i djevojčica oštećenog vida nije bilo razlike u učestalosti problema u ponašanju. Bilić-Prcić (2007) utvrdio je da su, prema procjeni nastavnika, djevojčice postigle bolje rezultate u socijalnim vještinama od dječaka, dok su prema procjeni roditelja učenici oštećenog vida u ovom području postigli bolje rezultate od učenica (Bilić-Prcić i sur., 2015). Baveći se socijalnom kompetencijom srednjoškolaca tipičnog razvoja, Jolić (2007) zaključuje da djevojke imaju statistički značajno višu razinu socijalne kompetencije i slabije procjenjeno antisocijalno ponašanje, što je u skladu s našim nalazima. Također, Merkaš (2012) je utvrdila da su prema samoprocjeni i prema procjenama roditelja, razrednika i vršnjaka djevojke neoštećenog vida u odnosu na mladiće socijalno kompetentnije. Analizirajući socijalne kompetencije djece predškolske dobi, utvrđeno je da su i u ovoj dobi djevojčice socijalno kompetentnije u odnosu na dječake koji imaju lošiju socijalnu kompetenciju te izraženije internalizirane i eksternalizirane probleme (Kranželić i Bašić, 2008; Sindik i Lukačić, 2012). Mucić-Šutić, (2012) ističe da se djevojčice ponašaju više prosocijalno emocionalno zrelije i bolje reguliraju emocije u odnosu na dječake. Međutim utvrdila je da ne postoji značajna razlika u procjenama prisutnosti internaliziranih problema između djevojčica i dječaka. Istraživanje Vrselje i sur. (2009) koje se bavilo antisocijalnim ponašanjem adolescenata tipičnog razvoja pokazuje da je antisocijalno ponašanje zastupljenije među učenicima nego među učenicama.

S druge strane postoji određen broj istraživanja čiji su nalazi u suprotnosti s našima. Tako rezultati

do kojih je došao Al Kfaween (2010) ukazuju na to da su žene manje socijalno kompetentne u odnosu na muškarce, dok Glavina i Višnjić-Jevtić (2010) utvrđuju da nema značajne razlike između djevojčica i dječaka.

Veća socijalna kompetencija djevojčica u literaturi se uglavnom pripisuje odgojnim utjecajima, odnosno kulturnom okruženju u kojem dijete odrasta, kao i različitim postupcima socijalizacije dječaka i djevojčica: dječaci se od najranije dobi uče instrumentalnoj funkciji, dok se kod djevojčica potiče razvoj ekspresivnih funkcija.

Nadalje, naše je istraživanje pokazalo da između mlađe i starije dobne skupine nema značajne razlike u razvijenosti socijalne kompetencije i antisocijalnog ponašanja, pa možemo konstatirati da naša treća hipoteza nije potvrđena. Razlike bi možda bile izraženije da je istraživanjem bio obuhvaćen veći broj učenika. Razlike u razvijenosti socijalnih vještina s obzirom na dob učenika nisu utvrđene ni u istraživanju Zsolanija i Kasika (2014). Nasuprot tome, brojne studije upućuju na bolju socijalnu kompetenciju starijih učenika i manje problema u ponašanju u odnosu na mlađe učenike. Ti se rezultati objašnjavaju time što su socijalne vještine rezultat učenja, a stariji učenici na višoj su razini kognitivnog razvoja, što im olakšava procjenu ispravnosti vlastitih postupaka. Tako je npr. Grbović (2011) utvrdila da su u svim domenama socijalno kompetentnog ponašanja djeca s oštećenjem vida koja pohađaju osnovnu školu slabije ocijenjena u odnosu na učenike srednjih škola. Također, u području antisocijalnih ponašanja Grbović konstatira da učenici oštećenog vida osnovnih škola u odnosu na učenike srednjih škola češće, mada ne značajno, ispoljavaju hostilno/iritabilno i drsko/ometajuće ponašanje, što je u suprotnosti s našim nalazima. Grbović zaključuje da s uzrastom raste i razina socijalne kompetencije, a razina antisocijalnog ponašanja istovremeno se smanjuje. S druge strane, studija Malkić-Aličković (2013) ukazuje na veću razvijenost socijalnih vještina učenika petog u odnosu na učenike šestog, sedmog i osmog razreda, što je u suprotnosti s našim rezultatima. Isto tako Vrselja i sur. (2009) ističu da je prosječan broj antisocijalnih ponašanja

statistički značajno manji među učenicima petih, šestih i sedmih razreda, među kojima nema značajnih razlika, a najviši je među učenicima osmih razreda, što mi nismo zabilježili u našem istraživanju.

Ispitujući povezanost socijalne kompetencije i antisocijalnog ponašanja kod slijepih učenika i učenika tipičnog razvoja, utvrđeno je da u obje skupine postoji značajna negativna korelacija između socijalne kompetencije i antisocijalnog ponašanja, koja je značajno viša u skupini slijepih učenika nego u skupini učenika tipičnog razvoja. Dobiveni rezultati upućuju na to da socijalno kompetentniji učenici istovremeno ispoljavaju nižu razinu antisocijalnog ponašanja i obrnuto.

Možemo zaključiti da dobiveni rezultati potvrđuju četvrtu hipotezu. U prilog ovome idu i rezultati istraživanja u kojem je uočeno da djeca oštećenog vida koja imaju slabije socijalne vještine manifestiraju veći broj problema u ponašanju (Runjić i sur., 2015). Negativnu korelaciju između socijalne kompetencije i antisocijalnog ponašanja i kod učenika tipičnog razvoja pronalaze Žunić-Pavlović i sur. (2009) i Mucić-Šutić (2012). Na iste rezultate upućuje i izvjestan broj drugih studija koje su se bavile ovom problematikom (Langeveld i sur., 2012; Lansford i sur., 2006; Najaka i sur., 2001; Sharum i sur., 2012). Istraživanja potvrđuju da se poticanjem razvoja socijalne kompetencije dječje ponašanje u drugim segmentima razvoja poboljšava, što umanjuje neprimjerena ponašanja (Gettinger, 2003).

ZAKLJUČAK

Imajući u vidu važnost socijalne kompetencije i socijalnih vještina u cjelokupnom socijalnom razvoju učenika s oštećenjem vida, nameće se potreba što ranijeg prepoznavanja i praćenja mogućih poteškoća, kao i kreiranja i provođenja odgovarajućih intervencija u cilju preveniranja teškoća u razvoju kompetencija. Potrebno je posvetiti pažnju čimbenicima za koje se očekuje da mogu dovesti do problema, odnosno, s druge strane do boljih rezultata glede socijalnih kompetencija i ponašanja učenika.

LITERATURA

- Al-Kfaween, E. M. (2010): Social Competence among the Students of the University and Relation to Demographic Factor, *European Journal of Social Sciences*, 16, 1, 60-166.
- Anđelković, M. (2014): Adaptivno ponašanje osoba sa oštećenjem vida, *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 13, 4, 397-413.
- Bakhla, A.K., Sinha, V.K., Verma, V., Sarkhel, S. (2011): Prevalence of Psychiatric Morbidity in Visually Impaired Children, *Indian Pediatrics*, 48, 17, 225-227.
- Bilić-Prčić, A. (2007): Socijalne vještine osoba oštećena vida. Doktorska disertacija., Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Bilić-Prčić, A., Runjić, T. (2009): Integracija i socijalne vještine učenika oštećenog vida nižeg školskog uzrasta. U: Radovanović, D. (ur.): Istraživanja u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji. (str. 559-568). Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Bilić-Prčić, A., Runjić, T., Popovac, A. (2010): Odnos komunikacijskih vještina i vještina orijentacije i kretanja u rehabilitaciji osoba oštećenog vida. U: Kovačević, J., Vučinić V. (ur.): Smetnje i poremećaji: fenomenologija, prevencija i tretman deo II. (str. 183-197). Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Bilić Prčić, A., Runjić, T., Žolgar Jerković, I. (2015): Razlike u socijalnim vještinama između učenika i učenica oštećena vida prema procjeni njihovih roditelja, *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 51, 2, 77-86.
- Buhrow, M., Hartshorne, T., Bradley-Johnson, S. (1998): Parents' and Teachers' Ratings of the Social Skills of Elementary-Age Students Who Are Blind, *Journal of Visual Impairment and Blindness*, 92, 7, 503-511.
- Buljubašić-Kuzmanović, V., Botić, T. (2012): Odnos školskog uspjeha i socijalnih vještina kod učenika osnovne škole, *Život i škola*, 58, 27, 38-54.
- Celeste, M. (2007): Social Skills Intervention for a Child Who Is Blind, *Journal of Visual Impairment and Blindness*, 10, 9, 521-533.
- George, A.L., Duguet, C. (2006): The psychosocial experiences of a student with low vision, *Journal of Visual Impairments and Blindness*, 100, 3, 152-163.
- Gettinger, M. (2003): Promoting social competence in an era of school reform: a commentary on Gifford-Smith and Brownell, *Journal of School Psychology*, 41, 4, 299-304.
- Glavina, E., Višnjić-Jevtić, A. (2010): Socijalne kompetencije djece predškolske dobi u dobnog heterogenim i dobnog homogenim skupinama. III Znanstveno-stručni skup Psihosocijalni aspekti nasilja u suvremenom društvu-izazov obitelji, školi i zajednici (str.109–116), Šincek, D. (ur.), 25-27.11.2010. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.
- Gligorović, M., Buha, N. (2013): Problemi u ponašanju osoba sa intelektualnom ometenošću: osnovni pojmovi, učestalost i faktori rizika, *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 12, 2, 203-219.
- Grbović, A. (2011): Socijalne veštine dece sa oštećenjem vida u različitim obrazovnim uslovima. Doktorska disertacija. Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu.
- Grbović, A., Eškirović, B., Jablan, B. (2011): Socijalne veštine dece sa oštećenjem vida u redovnoj školi. Zbornik radova V međunarodnog naučnog skupa Specijalna edukacija i rehabilitacija danas (str. 222-227), Glumbić, N., Vučinić, V. (ur.), 24.-27.09. 2011. Beograd: Univerzitet u Beogradu.
- Ilić, S. (2012): Podsticanje prosocijalnog ponašanja adolescenata. Master rad. Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu.
- Jindal-Snape, D. (2004): Generalization and Maintenance of Social Skills of Children with Visual Impairments: Self evaluation and the Role of Feedback, *Journal of Visual Impairment and Blindness*, 98, 8, 470-483.
- Jolić, Z. (2007): Personalni korelati socijalne kompetentnosti. Magistarski rad. Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.

- Kasomo, D. (2012): Psychological Assessment of Visual Impaired Children in Integrated and Special School, Education, 2, 1, 35-40.
- Kordestani, F., Daneshfar, A., Roustae, D. (2014): Comparison of Quality of Life and Social Skills between Students with Visual Problems (Blind and Partially Blind) and Normal Students, International Journal of Academic Research in Progressive Education and Development, 3, 4, 384-391.
- Kranželić, V., Bašić, J. (2008): Socijalna kompetencija i ponašanje djece predškolske dobi kao osnova preventivnim programima- razlike po spolu, Kriminologija i socijalna integracija, 16, 2, 1-14.
- Langeveld, J. H., Gundersen, K.K., Svartdal, F. (2012): Social competence as a mediating factor in reduction of behavioral problems, Scandinavian Journal of Educational Research, 56, 4, 381-399.
- Lansford, J.E., Malone, P.S., Stevens, K. I., Dodge, K. A., Bates, J. E., Pettit, G.S. (2006): Developmental trajectories of externalizing and internalizing behaviors: Factors underlying resilience in physically abused children, Development and psychopathology, 18, 1, 35-55.
- Lund, J., Merrell, K.W. (2001): Social and antisocial behavior of children with learning and behavioral disorders: Construct validity of the Home and Community Social Behavior Scales, Journal of Psychoeducational Assessment, 19, 2, 112-122.
- Malkić-Aličković, A. (2013): Socijalne vještine osnovnoškolaca i kvaliteta interakcije u razredu. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Markuš, M. (2010): Socijalna kompetentnost jedna od ključnih kompetencija, Napredak, 151, 3, 4, 432-444.
- Merkaš, M. (2012): Uloga obitelji u razvoju socijalne kompetencije adolescenata. Doktorski rad. Filozofski fakultet Univerziteta u Zagrebu.
- Merrell, K.W. (2002): School Social Behavior Scales: User's guide. Eugene, OR: Assessment- Intervention Resources.
- Metsiou, K., Papadopoulos, K., Agaliotis, I. (2011): Adaptive behavior of primary school students with visual impairments: The impact of educational settings, Research in Developmental Disabilities, 32, 6, 2340-2345.
- Milovanović, R. (2012): Socijalne kompetencije kandidata za pedagoški fakultet, Nastava i vaspitanje, 61, 4, 662-679.
- Mlinarević, V., Tomas, S. (2010): Partnerstvo roditelja i odgojitelja-čimbenik razvoja socijalne kompetencije djeteta, Magistra Iadertina, 5, 5, 143-158.
- Mucić-Šutić, E. (2012): Socijalna kompetentnost i internalizirani problemi djece predškolske dobi u odnosu na (ne) prihvaćenosti u grupi. Posjećeno 8.11.2014. na mrežnoj stranici http://www.djecji-vrtic-ploce.hr/doc/skra_eni%20rad%20recenzija%20kona_no.pdf
- Najaka, S.S., Gottfredson, D.C., Wilson, D.B. (2001): A meta-analytic inquiry into the relationship between selected risk factors and problem behavior, Prevention Science, 2, 4, 257-271.
- Nenadić, K. (2007): Učenik s oštećenjem vida u redovitoj školi: upute za odgojitelje, učitelje, nastavnike i roditelje djece s oštećenjima vida koja su integrirana u redovite škole. Zagreb: Hrvatski savez slijepih.
- Oberman-Babić, M., Pinoza-Kukurin, Z. (1991): Rezultati opservacije nepoželjnih oblika ponašanja kod učenika s oštećenjima vida, Defektologija, 28, 1, 111.
- Pinoza-Kukurin, Z. (1989): Oblici nepoželjnih ponašanja kod djece s oštećenjem vida, Defektologija, 25, 1, 1525.
- Raver, C.C., Zigler, E.F. (1997): Social competence: An untapped dimension in evaluating Head Start's success, Early Childhood Research Quarterly, 12, 4, 363-385.
- Rubin, K.H., Rose-Krasnor, L. (1992): Interpersonal problem solving and social competence in children. In Van Hoeselt, V., Hersen, M. (eds.): Handbook of social development. (pp. 283-323). Springer US.
- Runjić, T., Bilić-Prcić, A. (2009): Razlike u socijalnim vještinama učenika oštećena vida nižeg školskog uzrasta prema proceni roditelja. U: Radovanović, D. (ur.): Istraživanja u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji. (str. 579-587). Beograd: Univerzitet u Beogradu.

- Runjić, T., Bilić Prcić, A., Alimović, S. (2015): The Relationship Between Social Skills and Behavioral Problems in Children With Visual Impairment, *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 51, 2, 6476.
- Sacks, S.Z., Lueck, A.H., Corn, A.L., Erin, J.N. (2011): Supporting the Social and Emotional Needs of Students with Low Vision to Promote Academic and Social Success. A Position Paper of the Division on Visual Impairments. Council of Exceptional Children, Arlington; 15. Posjećeno 12.12. 2014. na mrežnoj stranici <https://higherlogicdownload.s3.amazonaws.com/SPED/d2199768-679e-41f6-aa2a-9d3b5b748c8/UploadedImages/Nov14PositionPapers/DVI%20Low%20Vision%20Paper%2e0on%20Social%20Emotional%20Needs.docx>
- Salleh, N.M., Zainal, K. (2010): How and why the visually impaired students socially behave the way they do, *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 9, 859863.
- Sharma, S., Sigafos, J., Carroll, A. (2002): Challenging behaviour among Indian children with visual impairment, *British Journal of Visual Impairment*, 20, 1, 4-6.
- Sharum, V., Farahman, F., Fathemeh, F. (2012): Social competence and behavior problems in preschool children, *Iranian journal of psychiatry*, 7, 3, 126-134.
- Sindik, J., Lukačić, L. (2012): Razvijanje socijalne kompetencije kod djece predškolske dobi – primjena skale procjene, *Naša škola*, 58, 59, 2950. Spasenović, V., Mirkov, S. (2007): Interventni programi razvijanja socijalnih vještina učenika, *Nastava i vaspitanje*, 56, 1, 5665.
- Van Hasselt, V.V., Kazadin, A.E., Hersen, M. (1986): Assessment of problem behavior in visually handicapped adolescents, *Journal of Clinical Child Psychology*, 15, 2, 134-141. Vrselja, I., Sučić, I., Franc, R. (2009): Rizična i antisocijalna ponašanja mlađih adolescenata i privrženost školi, *Društvena istraživanja*, 18, 4–5, 739–742.
- Vučinić, V., Stanimirović, D., Anđelković, M., Eškirović, B. (2013): Socijalna interakcija dece sa oštećenjem vida: rizični i zaštitni faktori, *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 12, 2, 241-264.
- Vučinić, V. (2014): Osnovi tiflogije. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu.
- Vujačić, M. (2006): Problemi i perspektive djece sa posebnim potrebama. Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja, 38, 1, 190-204.
- Wagner, E. (2004): Development and Implementation of a Curriculum to Develop Social Competence for Students with Visual Impairments in Germany, *Journal of Visual Impairment and Blindness*, 98, 11, 703-710.
- Young-il, K. (2003): The effects of assertiveness training on enhancing the social skills of adolescents with visual impairment, *Journal of Visual impairment and Blindness*, 97, 5, 285-298.
- Zsolani, A., Kasik, L. (2014): Functioning of social skill from middle childhood to early adolescence in Hungary, *The International Journal of Emotional Education*, 6, 2, 54–68.
- Žižak, A. (2003): Konceptualni aspekti učenja socijalnih vještina, *Kriminologija i socijalna integracija*, 11, 2, 107–115.
- Žunić-Pavlović, V., Kovačević-Lepojević, M., Pavlović, M. (2009): Procjena socijalnog funkcionisanja učenika u školskoj sredini, *Nastava i vaspitanje*, 58, 3, 399-420.

SOCIAL COMPETENCE AND ANTI-SOCIAL BEHAVIOUR IN BLIND AND SIGHTED STUDENTS

Abstract: *Social competence is the ability to achieve personal goals while maintaining positive relationships with others. In people with visual impairments, social competence is important for developing a positive self-concept, higher self-esteem, more assertive behaviour and acceptance of one's own impairment. The aim of this research was to examine social competence, anti-social behaviour and their relationship in blind students (N=30) and sighted students (N=30), as well as relationships of these factors with student gender and age. Students were 12-17 years old. The assessment of social competence and anti-social behaviour was carried out using a scale for the assessment of social behaviour at school, namely the School Social Behaviour Scales (Merrell, 2002). The results showed greater social competence among sighted students, while expression of anti-social behaviour was similar in the two groups. In both groups of students, girls showed greater social competence and exhibited less anti-social behaviour than boys, but there were no differences in terms of age. A significant negative correlation between social competence and anti-social behaviour was observed in both groups. The results indicate the need for early identification and monitoring of possible difficulties, as well as the need to create and implement appropriate measures and interventions to prevent and improve such difficulties.*

Key words: *social competence, anti-social behaviour, blind students*